

Θωμᾶς Ψύρρας - Γιατί ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι σημαντικός;

Πηγή: περιοδικὸ *Γραφή*, ἔκδοση Πνευματικοῦ Ὄργανισμοῦ Δήμου
Λαρισαίων, Λάρισα, Χειμῶνας 2001, περίοδος Γ΄

Ἡ προσπάθεια νὰ ἀξιολογήσουμε τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη μοιάζει ἐνέργεια μάταιη - μὲ τὴν ἐννοια, ὅτι ὅσα εἰπώθηκαν ἕως σήμερα, περιγράφουν ὡς ἓνα μεγάλο βαθμὸ τὴν ἀδυναμία τῆς κριτικῆς νὰ συμφωνήσει σὲ βασικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο. «Κανένας ἄλλος συγγραφέας δὲν μᾶς ἐβασάνισε τόσο, ὅσο ὁ Παπαδιαμάντης. Ὡς ἀναγνώστες. Ὡς συνειδήσεις. Ὡς λαό. Ὡς ἔθνος.^[1]»

Ποιῆς «εἰκόνες» μᾶς δίνει ἡ κριτικὴ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη;

Προσπερνῶ τὴν παλιά - καὶ ἄνευ οὐσίας πλέον - διαμάχη ἀνάμεσα σὲ θαυμαστὲς καὶ κατηγοροῦς, ἀνάμεσα σὲ ἐκείνους ποὺ ὑποστηρίζουν πῶς ὁ Παπαδιαμάντης ὑπῆρξε ἓνας γίγαντας τῆς λογοτεχνίας μας ἢ ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ἓνας σαλεμένος μονομανῆς μπεκρούλιακας. Αὐτὲς οἱ σχηματικὲς ἀντιπαραθέσεις δὲν ἀπαντοῦν στὸ πρόβλημα.

Προσπερνῶ ἐπίσης τὴν πανεπιστημιακὴ κριτικὴ (ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον), ποὺ ἐπιμένει νὰ βλέπει τὰ κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη ὡς σῶμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι δυνατὸ νὰ ἀσκηθεῖ ἡ γαλλικὴ ἀφηγηματολογία σὲ ὅλες τῆς τῆς ἐκδοχές, νὰ δοῦμε δηλαδὴ τὸν Παπαδιαμάντη ὡς «σκάκι», «σενάριο», «σταυρόλεξο», «σχεδιασμὸ»^[2]. Ὅσο κι ἂν τέτοιες ἐπιστημονικὲς - τεχνικὲς πρακτικὲς εἶναι χρήσιμες, δὲν ἀπαντοῦν στὸ ἐρώτημα: γιατί ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι σημαντικός;

Ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, ἡ κριτικὴ μᾶλλον σηκώνει ψηλά τὰ χέρια.

Δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ ἀρχίσουμε ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸ τοῦ Παύλου Νιρβάνα στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα («Περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη δὲν γνωρίζομεν σχεδὸν τίποτε») καὶ νὰ φτάσουμε σήμερα στὴ διαπίστωση ἑνὸς νέου ποιητῆ, τοῦ Στρατῆ Πασχάλη («τὸ μυστικὸ τῆς τέχνης του ... εἶναι πολὺ πιὸ ἐπτασφράγιστο ἀπ' ὅσο θα φανταζόταν κανεὶς. Μέχρι σήμερα προσπαθοῦμε νὰ τὸ ξεδιαλύνουμε»^[3]). Ἀπὸ ὅτι καταλαβαίνετε, μπορεῖ νὰ ἔχουν γραφεῖ χιλιάδες σελίδες σὲ ἓναν αἰῶνα σχεδόν, ἀλλὰ δὲν εἴμαστε καὶ πολὺ μακριὰ ἀπὸ κεῖ ποὺ ξεκινήσαμε.

Κάνοντας ἓναν ἀπολογισμὸ τῶν κριτικῶν ἀπόψεων ποὺ διατυπώθηκαν γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, μποροῦμε σχηματικὰ νὰ διακρίνουμε δύο ἀπόψεις (σὲ λογῆς ἀποχρώσεις καὶ τόνους), ποὺ δεσπάζουν περιγράφοντας τὴν ἀμηχανία μας.

Ἡ πρώτη: «Ἡ ἀξία τοῦ Παπαδιαμάντη βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὸ κείμενο».

Ἡ δεύτερη: «Ἡ ἀξία τοῦ Παπαδιαμάντη ἐντοπίζεται στή σχέση τοῦ ἔργου πρὸς κάποιου εἶδους πραγματικότητα».

Ἀφοῦ ἐξετάσω χωριστὰ τὴν κάθε μία, θὰ προσπαθῆσω νὰ τις ὑποβάλλω σὲ σύγκριση μήπως καὶ φανερωθεῖ τὸ «κοινὸ» στοιχεῖο, γιατί αὐτὸ ἐνδέχεται νὰ εἶναι τὸ κυρίαρχο σημεῖο τοῦ ἔργου, ἢ κλειδαριὰ τοῦ ἔργου (ἀλλά, ὄχι ὑποχρεωτικὰ καὶ τὸ κλειδί).

Πολλοὶ κριτικοὶ μας λοιπὸν διατύπωσαν τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἀξία τοῦ Παπαδιαμάντη βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὸ κείμενο. Ἡ «αἴσθησις» ὅτι «ἡ ἀξία τοῦ βρίσκεται ἀλλοῦ», ἐγείρει αὐτόματα τὸ ἐρώτημα: «Ποῦ;». Καὶ ἡ ἀπάντησις δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐπιμεριστεῖ σὲ λογῆς δεδομένα τῆς παπαδιαμαντικῆς ἐπιφάνειας: στὴν ἐνστικτώδη ἰκανότητα τοῦ Παπαδιαμάντη νὰ θεολογεῖ, στὴν ἰκανότητα νὰ χειρίζεται τοὺς ταπεινοὺς καὶ καταφρονεμένους, στὴ νοσταλγικὴ ἐμμονὴ στὴ Σκιάθο του, στὸ μείγμα τῆς γλώσσας του κ.λπ. Ὅμως αὐτὰ ὅλα ἀποτελοῦν μόνο προσχήματα καὶ φανερώνουν ἐν τέλει τὴν ἀδυναμία νὰ προχωρήσουμε πέρα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἔργου.

Γιὰ παράδειγμα, ἓνας ἄνθρωπος σὰν τὸν Ὀδυσσεὺς Ἐλύτη δὲν δίστασε νὰ πεῖ: «δὲν ξέρεις ἂν εἶναι ἡ Σκιάθος ποὺ γέννησε τὸν Παπαδιαμάντη ἢ ὁ Παπαδιαμάντης τὴ Σκιάθο» καὶ συνέχισε ὅτι ὁ Ἄλ. Παπαδιαμάντης κάνει «...ἕναν ἀργὸ καὶ συγκεκαλυμμένο ἀγώνα: πῶς ν' ἀπομονώσῃ τὰ γράμματα τῶν δέντρων καὶ τῶν κυμάτων, τῶν κοριτσιῶν καὶ τῶν ὄνειρων ὥστε νὰ φτιάξῃ τὸ προσωπικὸ του ἀλφάβητο». Εἶναι δυνατὸ ὅμως ἡ ἀξία τοῦ Παπαδιαμάντη νὰ μετατίθεται ἀπλῶς σὲ μοτίβα τοῦ ἔργου του καὶ ἐν τέλει, μὲ τὴ μέθοδο τῆς ἐπιλογῆς, νὰ μιᾶμε ὁ καθεὶς μὲ βάση τὴν προσωπικὴν μας προτίμησι; νὰ μιᾶμε δηλαδὴ ὄχι γιὰ τὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο καθαυτὸ, ἀλλὰ νὰ διαμορφώσουμε μιὰ μεταγλώσσα ποὺ οἰκοδομεῖται στὴ βάση τῆς ἀπολύτως προσωπικῆς ἐντύπωσης καταλήγοντας τελικὰ νὰ μιᾶμε γιὰ τὴν «ἐντύπωση» τὴν ἴδια! Γιατί βεβαίως τὸ «προσωπικὸ ἀλφάβητο», στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Ἐλύτης, ἀφορᾷ ὄχι τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔτσι κι ἄλλιῶς χρησιμοποίησε ὁ Παπαδιαμάντης, ἀλλὰ κυρίως ὅσα ἀνέδειξε ὡς προσωπικὴ μυθολογία ὁ Ἐλύτης μὲ τὸ δικό του ἔργο.

Ὁ Παλαμᾶς, προσπαθώντας πολὺ πρόωγα νὰ ἐντοπίσῃ τὴν «Μοῦσα τοῦ Παπαδιαμάντη» [- καὶ λέγοντας «Μοῦσα», προφανῶς δὲν ἐννοοῦσε γενικὰ καὶ ἀόριστα τὴν «ἐμπνευσι», ὅπως τὴν ὄριζαν οἱ ρομαντικοί, ἀλλὰ τὸ «πρῶτο κινεῖν», ποὺ συσσωματώνεται τελικὰ σὲ ἔργο -], ὁ Παλαμᾶς λοιπὸν κατέφυγε σὲ μιὰ παρομοίωσι. Τὴ «Μοῦσα» τοῦ Παπαδιαμάντη τὴν παρομοίαζε μὲ «τὴ Λιαλιώ, τὴν νοσταλγόν. Παντρεμένη μὲ τὸν πεζότατο μεσόκοπο κυρ-Μοναχάκη, ζῆ τὸν περισσότερον καιρόν βυθισμένη στὸ ὄνειρο τῆς πατρίδας πέρα».

Ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι ἡ κριτικὴ αὐτοῦ τοῦ εἶδους ποὺ μεταθέτει τὴν «ἀξία» τοῦ ἔργου «πέρα» ἀπὸ τὸ κείμενο καὶ μάλιστα δὲν διστάζει νὰ τὸ

χρησιμοποιεῖ ὡς χῶρο ἐνδείξεων -σκαλοπατιῶν μὲ σκοπὸ νὰ τὰ περπατήσουμε ὅσο γίνεται πιὸ γρήγορα γιὰ νὰ βγοῦμε ἀπὸ αὐτὸ καὶ νὰ πᾶμε «πέρα», «ἔξω», «ἄλλου» σὲ κάποιον ἄυλο καὶ πνευματικὸ τόπο ἀναφορᾶς τῶν κειμένων. Δηλαδή ἐνῶ διαβάζουμε τὸ ἀπτὸ κείμενο, τὴν ἀξία του τὴν ἀναζητοῦμε σὲ ἓναν ἰδεατὸ ἀσαφῆ καὶ τελικὰ ἀφανῆ «κόσμο», ἢ ὑπαρξῆ τοῦ ὁποῖου μᾶλλον ὑπονοεῖται παρὰ δηλώνεται, ἀλλὰ ὡστόσο χρησιμεύει ὡς κριτικὸ ἐργαλεῖο. Αντιλαμβανόμεστε ὅτι μιὰ τέτοια στάση δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ πειστικὰ καὶ ἀναπαράγῃ μᾶλλον τὴν κριτικὴ ἀμηχανία. Αὐτὴ τὴν ἀμηχανία καταγράφει ἐνοχλημένος στὸ ἀφιέρωμα τῆς Ἑστίας ὁ Πετιμεζᾶς-Λαύρας, κι αὐτὸς φίλος τῆς ἀντίστοιχης κριτικῆς στάσης: «Ἡ κριτικὴ δοκίμασε νὰ τὸν ἀναλύσει, νὰ τὸν ἐξετάσει, νὰ τὸν κατατάξῃ. Δὲν τὸ μπόρεσε, οὔτε καὶ θὰ τὸ μπορέσει. Ξεγλιστράει καὶ ξεφεύγει»^[4].

---

^[1] Λάκης Προγκίδης, *Παπαδιαμαντικὴ Κιβωτός*, Βῆμα, 4-1-1998

^[2] Χρῆστος Βακαλόπουλος, *Ἡ ἱερὴ μελωδία τῆς πραγματικότητας*, Ἀντί, τ. 5-4-1991

^[3] Στρατῆς Πασχάλης, *Εἰσαγωγή στὸν τόμο «Σκοτεινὰ Παραμύθια»*, ἔκδ. Μεταίχμιο 2001

^[4] Νικόλαος Πετιμεζᾶς-Λαύρας, Ἄρθρο στὸ ἀφιέρωμα τῆς Νέας Ἑστίας, σελ. 166